КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 347.440:347.447(477)

К. О. Белінська, аспірант

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

КЛАСИФІКАЦІЯ ОЦІНОЧНИХ ОЗНАК В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У статті проведено класифікацію оціночних ознак за різними критеріями на базі детального аналізу норм Кримінального кодексу, запропоновано нові класифікаційні параметри, а також проаналізовано існуючі у теорії кримінального права ознаки класифікації.

Ключові слова: оціночні ознаки, класифікація, інтерпретація, критерії, параметри, тлумачення.

Загальновідомо, що норми права виражаються у мовній формі і складаються з логічно пов'язаних за своїм змістом понять, які є по суті своєрідними прийомами юридичної техніки, завданням цієї норми є досягнення максимальної точності правової термінології. Однак точний опис на законодавчому рівні всіх елементів видається складним, часто — неможливим взагалі. У зв'язку з цим законодавець у процесі конструювання правових норм використовує інші більш прийняті засоби законодавчої техніки. Ними, наприклад, є правові оціночні поняття.

Необхідно зазначити, що саме оціночні поняття, що містяться в нормах права, дозволяють відображати в нормативних актах держави все розмаїття соціальних явищ в їх динамічному розвитку та надають закону певної гнучкості. Такі поняття у найбільш загальному вигляді об'єднують різні, неоднорідні факти, явища, що перебувають у сфері правового регулювання та дають їх оцінку на підставі певних критеріїв. Саме тому класифікація оціночних понять має істотне значення для виявлення особливостей оціночних понять, а так само ступеня їх поширеності в законодавстві.

На наш погляд, оціночні поняття, що містяться в кримінальному праві, доцільно класифікувати на декілька груп за різними критеріями.

Так, оціночні поняття можна розділити на групи залежно від характерних особливостей предмету, що позначають явища наступним чином:

1. Оціночні поняття, що характеризують суб'єкт злочину (його внутрішній, психічний стан, ставлення до суспільно небезпечного діяння). До даної категорії відносяться такі поняття, як:

– систематичне знущання (ст. 119 Кримінального кодексу України, далі — КК України);

– жорстока поведінка (ст. 120 КК України);

– заподіяння сильного фізичного або морального страждання (ст. 127 КК України);

– ненадання допомоги (ст. 136 КК України);

– явне залишення без допомоги (ст. 135 КК України);

– насильницьке вилучення крові (ст. 144 КК України) та інші.

© Белінська К. О., 2012

2. Оціночні поняття, що характеризують стан суб'єкта злочину, а так само потерпілого.

Наприклад:

– стан сильного душевного хвилювання — суб'єкт (ст. 116 КК України);
– безпорадний стан — потерпілий (ст. 135, 143, 144, 152, 153 КК України);
– небезпечне становище для життя — потерпілий (ст. 135, 136, 142 КК України);
– уразливий стан — потерпілий (ст. 149 КК України) та інші [7, 68].

3. Оціночні поняття, що характеризують наслідки діяння.

Наприклад:

– тяжкі / особливо тяжкі наслідки (ст. 147, 151, 161, 168, 169 КК України);
– нанесення істотної шкоди здоров'ю (ст. 17 КК України);
– незначна втрата працездатності (ст. 125 КК України);
– короткочасний розлад здоров'я (ст. 125 КК України);
– нанесення істотної шкоди здоров'ю (ст. 150 КК України) та інші.

Також оціночні поняття можуть класифікуватися в залежності від об'єкта злочину. Залежно від цього критерію можна виділити оцінні поняття:

1. У злочинах проти біологічної природи:
– пошкодження, небезпечні для життя (ст. 121);
– нанесення істотної шкоди здоров'ю (ст. 137 КК України);
– тривалий розлад здоров'я (ст. 142 КК України) та інші.

2. У злочинах проти моралі:
– тяжка образа (ст. 116, 123 КК України);
– систематичне приниження людської гідності (ст. 120 КК України);
– заподіяння сильного морального страждання (ст. 127 КК України);
– вчинення розпусних дій (ст. 156 КК України) та інші.

3. В злочини проти політичних, трудових, громадських, майнових та інших прав людини:
– грубе порушення законодавства про працю (ст. 172 КК України);
– злісне ухилення / невиконання (ст. 164–166 КК України);
– пряме / непряме обмеження прав людини (ст. 162 КК України);
– значний майновий збиток (ст. 192 КК України);
– майновий збиток в особливо великих розмірах (ст. 194 КК України) та інші.

4. У злочинах проти суспільного і державного правопорядку, наприклад:
– підвищена небезпека (ст. 272 КК України);
– недобросовісний ремонт (ст. 276 КК України);
– особлива зухвалість / винятковий цинізм (ст. 296 КК України);
– злісна непокора (ст. 391 КК України) та інші.

Так само виділяють оціночні поняття в залежності від структурного елемента правової норми, що містить дане поняття, наприклад:
– оціночні поняття, що містяться в гіпотезі норми;
– оціночні поняття в диспозиції норми;
– оціночні поняття в санкції норми.

У залежності від ознаки складу злочину, в якому закріплено оціночне поняття, наприклад:
– в описі предмета злочину:
– в описі потерпілого;
– в описі суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності);
– в описі суспільно небезпечних наслідків;
– в описі мотиву / мети злочину;
– в описі суб'єкта злочину.

У залежності від юридичної сили нормативно-правового акта виділяються, наприклад:
– оціночні поняття у законодавчих актах;

– оціночні поняття у підзаконних нормативно-правових актах;
– оціночні поняття в локальних нормативно-правових актах;
– оціночні поняття в актах офіційного тлумачення права.

За способом фіксації оціночної норми в тексті правового припису, наприклад:
– в окремому правовому приписі:
– без виділення в окрему статтю, пункт, параграф нормативного припису.

По суб'єкту тлумачення оціночних норм, наприклад:
– законодавче тлумачення;
– судове тлумачення;
– роз'яснення актами офіційного тлумачення права;
– тлумачення безпосередньо правозастосовця.

Крім запропонованої нами класифікації, як справедливо зазначила Т. В. Кашаніна, в залежності від характеру зазначених загальних ознак, оціночні поняття можна підрозділити на якісні та кількісні [3, 26].

1. Якісні оціночні поняття виражають властивості й ознаки, узагальнюють явища в залежності від ціннісної орієнтації законодавця, але без вказівки на ступінь відповідності властивостей цієї ціннісної орієнтації [3, 26]. Іншими словами, якісними оціночними ознаками вважаються ті з них, зовнішнє вираження основних властивостей яких здійснюється у формі вказівки на те, що вони не піддаються виміру як узагальнені емпіричні характеристики. Наприклад:
– особлива жорстокість (ст. 115 КК України);
– грубе порушення (ст. 173 КК України);
– злісне ухилення (ст. 164, 165 КК України) та інші.

2. Кількісні оціночні поняття включають такі властивості і ознаки предмета, які мають певні параметри, відображають відповідність ціннісної орієнтації законодавця, їх інтенсивність [3, 26]. Таким чином, кількісні оціночні поняття виражають точні характеристики, зазначені в законі, наприклад:
– незначна втрата працездатності (ст. 125 КК України з урахуванням роз'яснень, наданих у Додатку «Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень»);
– значний матеріальний збиток (ст. 176, 177 КК України з урахуванням прим. до ст. 176 КК);
– матеріальний збиток у великих розмірах (ст. 191 КК України, з урахуванням прим. до ст. 191 КК), та інші.

Однак, у ряді випадків вживаються поняття, східні з оціночними, але які не є такими, оскільки вони роз'яснюються законодавцем, інтерпретуються їм або шляхом вказівки, критеріїв, найбільш загальних ознак, які є підставою для узагальнення різних явищ, дій, або шляхом вичерпного переліку фактів, предметів, які заміщаються ними [4, 25].

На відміну від згаданих оціночні поняття в законі або підзаконному акті не роз'яснюються, не інтерпретуються. Законодавець надає право робити це самим суб'єктам, що застосовують норми з оціночними поняттями [5, 43]. Причому в завдання суб'єкту застосування права не входить з'ясування змісту того чи іншого оціночного поняття, перерахування всієї маси заміщаються ним явищ. Він може обмежитися лише вирішенням питання про те, чи охоплюється конкретний випадок, що підлягає в даний момент врегулюванню, утримуючи оціночного поняття чи ні, тобто оціночне поняття трактується самим правозастосовувачем шляхом «прив'язки» до окремої життєвої ситуації [3, 26–27].

Саме в силу даних обставин деякі вчені справедливо називають оціночні поняття ситуаційними.

Обґрунтованою, на наш погляд, видається класифікація, запропонована П. С. Березіним. Автор пропонує розділити оціночні поняття, які виступають кваліфікуючими ознаками злочинів певного виду в залежності від їх поширеності:

– загальні, які суттєво змінюють ступінь суспільної небезпеки більшості злочинів певного виду;

– спеціальні, характерні лише для окремих злочинів.

За думкою автора, загальні оціночні поняття, які виступають кваліфікуючими ознаками злочинів певного виду залежно від обставин, що впливають на підвищення суспільної небезпеки, можна поділити на такі, що визначаються:

а) суспільно небезпечними наслідками;

б) розміром (сумою) предмета злочину;

в) формою співучасті;

г) видом множинності [1, 90].

Очевидно, перші дві групи загальних оціночних понять визначаються за допомогою матеріальних критеріїв.

При визначенні матеріальних критеріїв оціночних понять проявляється основне якісне призначення кваліфікуючих ознак — відображення значних змін типового ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину [2, 45].

Для того, щоб застосовувати матеріальні критерії для визначення таких оціночних понять при вирішенні конкретної кримінальної справи, спочатку треба охарактеризувати їх необхідні й конкретні ознаки. Адже через конкретизацію матеріальних критеріїв розкривається зміст оціночної законодавчої конструкції кваліфікуючих ознак.

Таким чином, першою ознакою матеріальних критеріїв виступає одиниця вимірювання певної величини, яка визначається сукупністю економічних показників, що:

1) характеризують розмір матеріальної шкоди, наприклад, оціночні поняття, які визначаються суспільно небезпечними наслідками, передбачені у кваліфікованих складах таких злочинів, як:

– протидія законній господарській діяльності — заподіяння великої матеріальної шкоди (ч. 3 ст. 206 КК України);

– ухилення від сплати податків, зборів, інших законних платежів — ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих (ч. 2 ст. 212 КК України) або особливо великих (ч. 3 ст. 212 КК України) розмірах;

– шахрайство з фінансовими ресурсами — завдання великої матеріальної шкоди (ч. 2 ст. 222 КК України).

2) визначають розмір (суму) предмету злочину, наприклад:

– оціночні поняття, які виступають кваліфікуючими ознаками і передбачені щодо порушення законодавства про бюджетну систему України та видання нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи й видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку, предметом яких відповідно до ч. 2 ст. 210 КК України і ч. 2 ст. 211 КК є бюджетні кошти в особливо великих розмірах;

– незаконна приватизація державного, комунального майна (ст. 233 КК, ч. 2 якої вказує на діяння, яке призвело до незаконної приватизації майна державної чи комунальної власності у великих розмірах) тощо.

3) характеризують спеціальні оціночні поняття, які виступають кваліфікуючими ознаками окремих діянь. Необхідно звернути увагу саме на те, що такі ознаки підвищують суспільну небезпеку лише окремих діянь, щодо яких і виступають засобом диференціації кримінальної відповідальності, наприклад у складі злочину, передбаченого ч. 2 ст. 202 КК, спеціальним оціночним поняттям, який виступає кваліфікуючою ознакою, є здійснення банківської діяльності або банківських операцій, а також професійної діяльності на ринку цінних паперів, операцій небанківських фінансових установ без державної реєстрації або без спеціального дозволу (ліцензії), або з порушенням умов ліцензування, якщо це було пов'язано з отриманням доходу у великих розмірах.

Згідно дослідженням П. С. Березіна, другою ознакою матеріальних критеріїв є наявність коефіцієнта [1, 91]. У даному випадку коефіцієнтом виступає конкретна

арифметична величина, яка дорівнює визначеному в законодавстві фінансовому еквіваленту.

На відміну від охарактеризованих вище загальних оціночних понять, спеціальні оціночні поняття, які виступають кваліфікуючими ознаками злочину, є тими з них, які підвищують суспільну небезпеку лише окремих діянь. Так, ч. 4 ст. 187 КК передбачає відповідальність за розбій, спрямований на заволодіння майном у великих чи особливо великих розмірах. Розбій визначається спрямованим на заволодіння майном у великих розмірах, якщо при його вчиненні винний ставив за мету неправомірно заволодіти майном на суму, яка в 250 і більше разів перевищує нмдг, а спрямованим на заволодіння майном у особливо великих розмірах, якщо метою його вчинення було заволодіння майном на суму, яка в 600 і більше разів перевищує нмдг.

Отже, виступаючи спеціальним оціночним поняттям, така ознака, як розбій, спрямований на заволодіння майном у великих або особливо великих розмірах, визначається сукупністю таких матеріальних критеріїв, як одиниця вимірювання, а також певний коефіцієнт [1, 95].

Таким чином, згідно класифікації оціночних понять за матеріальним критерієм, запропонованій П. С. Березіним, оціночні поняття, що визначаються матеріальним критерієм, поділяються на загальні, характерні для багатьох злочинів та спеціальні, які за своїм змістом підвищують суспільну небезпеку лише окремих діянь.

На наш погляд, найбільш повний перелік класифікаційних параметрів оціночних понять був виведений Д. Н. Левиною. Згідно з дослідженнями автора оціночні поняття класифікуються за наступними критеріями:

1) за характером найбільш загальних властивостей та ознак, що становлять зміст оціночних понять;

2) в залежності від галузевої належності;

3) залежно від локалізації в системі норм конкретної галузі права;

4) залежно від характеру правового регулювання;

5) залежно від структурного елементу норми права, що містить оціночне поняття;

6) залежно від юридичної сили нормативних правових актів, що містять оціночні поняття;

7) в залежності від факту інтерпретації;

8) у залежності від суб'єкта, що оперує оціночними поняттями;

9) в залежності від елементів змісту правовідносини, характеризуються в оціночних поняттях;

10) в залежності від видів описуваних юридичних фактів;

11) за структурою [6, 4].

Дана класифікація, на нашу думку, відображає весь спектр оціночних понять у кримінальному законодавстві, дозволяючи об'єктивно оцінити ступінь їх поширеності і впливу на нормативно-правову базу.

Підводячи підсумок, треба зазначити, що класифікаційні параметри оціночних понять дозволяють вивчити всі різноманітності таких у кримінальному законі, а так само зробити висновки про частоту і доцільність вживання їх в кримінальному законі. Саме тому дане питання підлягає більш повному детальному вивченню в рамках теорії кримінального права і має суттєве значення для вирішення подальших теоретичних та теоретично-прикладних питань щодо тлумачення та застосування оціночних понять в кримінальному законодавстві.

Література

1. Березін П. С. Щодо питання про оціночні поняття, які визначаться матеріальними критеріями і виступають кваліфікуючими ознаками за чинним Кримінальнім кодексом України // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 10. — С. 90–95.

2. Жариков Ю. Реализация оценочных понятий в уголовном праве // Законность. — 2007. — № 9. — С. 45–47.

3. Кашанина Т. В. Оценочные понятия в советском праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т. В. Кашанина. — Свердловск, 1974. — 34 с.

4. Коробец Б. Н. Оценочные понятия в российском уголовном праве: социальная обусловленность и юридическая сущность: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Б. Н. Коробец. — Москва, 2007. — 40 с.

5. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. — М.: Юрид. лит., 1972. — 349 с.

6. Левина Д. Н. Теоретические проблемы толкования и применения оценочных понятий: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Д. Н. Левина. — Нижний Новгород, 2007. — 36 с.

7. Соловьева Т. А. Оценочные понятия и суждения в уголовно-процессуальном праве // Правоведение. — 1986. — № 3. — С. 68–73.

8. Кримінальний Кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25–26.

Е. А. Белинская, аспирант

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65068, Украина

КАССИФИКАЦИЯ ОЦЕНОЧНЫХ ПОНЯТИЙ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ УКРАИНЫ

РЕЗЮМЕ

Существенное значение кассификации оценочных понятий обусловлено необходимостью выявления специфических особенностей таких понятий, а также проблемой их интерпретации субъектами толкования права и правоприменителями. Классификация оценочных понятий по разнообраным параметрам, например, таким, как принадлежность к классу субъектов, объектов, действий или последствий; в зависимости от структурного элемента нормы, в котором указано данное понятие; признак состава преступления; по критериям качественности и количественности, либо общим и специальным, позволяет сделать выводы о степени распространенности оценочных понятий в законодательстве, их роли и влиянии на процесс толкования права, а также об основных аспектах проблемы применения и толкования оценочных понятий как в теории уголовного права, так и на практике.

Ключевые слова: оценочные понятия, классификация, итерпретация, критерии, параметры, толкование.